

SOJA BAROMETER 2009

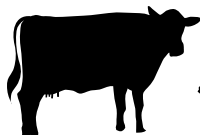

SOJA DIE JE NIET ZIET

1

KILO KAAS

1

KILO RUNDVLEES

1

KILO MARGARINE

1

KILO KIP

1

LITER MELK

1

KILO VARKENSVLEES

1

EI

250

GRAM SOJA
PER KILO

310

GRAM SOJA
PER KILO

114

GRAM SOJA
PER KILO

619

GRAM SOJA
PER KILO

28

GRAM SOJA
PER LITER

963

GRAM SOJA
PER KILO

38

GRAM SOJA
PER EI

INTRODUCTIE

Hoewel je niet in elke supermarkt een pak sojabonen kunt kopen, kom je soja wel heel veel tegen in je dagelijkse boodschappen. In veel voedingsproducten worden namelijk sojabonen (indirect) verwerkt. Sojabonen vormen een essentieel bestanddeel van diverse levensmiddelen, zoals sojaburgers en sojamelk. Sojameel is een ingrediënt van veevoer, waardoor soja ook indirect is verwerkt in vlees, zuivel en eieren. Sojaolie komt terecht in levensmiddelen, cosmetische producten, wasmiddelen en industriële producten, waaronder, in toenemende mate, biodiesel.

De productie van soja zorgt voor inkomsten, maar heeft grote maatschappelijke, ecologische en economische gevolgen voor de landen waar de soja geteeld wordt. Tien Nederlandse maatschappelijke organisaties hebben zich in 2004 verenigd in de Nederlandse sojacoalitie om de sojaproblematiek op de kaart te zetten en om, samen met maatschappelijke organisaties, bedrijven en overheden in productielanden en in verwerkende landen, naar oplossingen te zoeken. Voor de komende vijf jaar heeft de Nederlandse sojacoalitie een strategie ontwikkeld waarbij drie V's de sleutel zijn tot verandering.

De V van Vervanging gaat over mogelijke alternatieven voor soja in veevoer, de meest gebruikte toepassing van soja. De V van Vermindering staat voor het verminderen van de (vlees) consumptie, aangezien de meeste soja verwerkt wordt tot veevoer. De V van Verantwoorde productie betreft verbetering van de manier waarop soja geteeld wordt, waardoor de meest nadelige gevolgen voor mens en milieu beperkt kunnen worden. In deze publicatie ligt de nadruk op de laatste strategie.

Er is de afgelopen jaren met en door diverse partijen gediscussieerd en overlegd, er zijn wereldwijd verschillende initiatieven en criteria ontwikkeld en standaarden opgesteld voor verantwoorde sojaproductie. Maar hoeveel van deze soja wordt er nu eigenlijk door Nederland verwerkt en geconsumeerd? Dat wil de sojacoalitie graag monitoren aan de hand van de Soja Barometer, die elke twee jaar zal worden uitgebracht. In de Barometer die nu voor u ligt, zijn gegevens van 2008 verwerkt. Achtergrondinformatie is te vinden in een separaat rapport, dat opgevraagd kan worden bij het secretariaat van de sojacoalitie.

NEGATIEVE GEVOLGEN VAN DE GROEI VAN SOJAPRODUCTIE

ONTBOSSING

Het groeiende soja-areaal draagt bij aan grootschalige ontbossing, terwijl gezonde ecosystemen zoals bossen een schat aan biodiversiteit en schoon water opleveren en erosie verminderen.

GRONDDEGRADATIE

Verlies van biodiversiteit, uitstoot van CO2 door het verdwijnen van vegetatie, het verdrogen van de bodem, en erosie door wind en water zorgen voor afname van vruchtbaarheid van de bodem. Ter compensatie moeten kunstmatige meststoffen worden ingezet.

GRONDCONFLICTEN

Grote boeren en bedrijven proberen land in bezit te krijgen door op illegale wijze bossen te kappen of land af te nemen van de lokale bevolking. Pachters of kleine gemeenschappen zonder eigendomsdocumenten kunnen moeilijk voor hun rechten opkomen.

VOEDSELZEKERHEID

Sojaproductie brengt de lokale voedselvoorziening in gevaar: land dat eerst werd gebruikt voor de teelt van maïs, rijst, haver en bonen, wordt nu gebruikt voor de verbouw van soja, die grotendeels wordt geëxporteerd.

SLAVERNIJ

Er komt dwangarbeid voor in de sojateelt, omdat arbeiders moeten werken om hun 'voorschotten' terug te kunnen betalen. Het is seizoenswerk en de arbeidsomstandigheden zijn slecht.

GM

Ongeveer 70% van alle soja is door genetische modificatie (GM) resistent gemaakt tegen het onkruidbestrijdingsmiddel Round Up. Het gebruik van genetisch gemodificeerde soja leidt tot verhitte discussies tussen voor- en tegenstanders.

PESTICIDEN

Het gebruik van pesticiden en kunstmest brengt gezondheidsrisico's met zich mee voor de bevolking doordat het grond- en oppervlaktewater wordt vervuild.

SCHAALVERGROTING

Kleine boeren en lokale gemeenschappen worden van hun land verdreven om plaats te maken voor grootschalige sojateelt.

SOJA IS OVERAL

Soja is een eenjarig gewas dat een eetbare boon met een hoog eiwit- en vetgehalte oplevert. Soja wordt geteeld in gematigde, subtropische en tropische klimaten in de Verenigde Staten, Zuid-Amerika (vooral Zuid-Centraal Brazilië, Argentinië en Paraguay), Azië (vooral Centraal India en Noordoost China) en, in beperkte mate, ook in Europa (Italië en Roemenië).

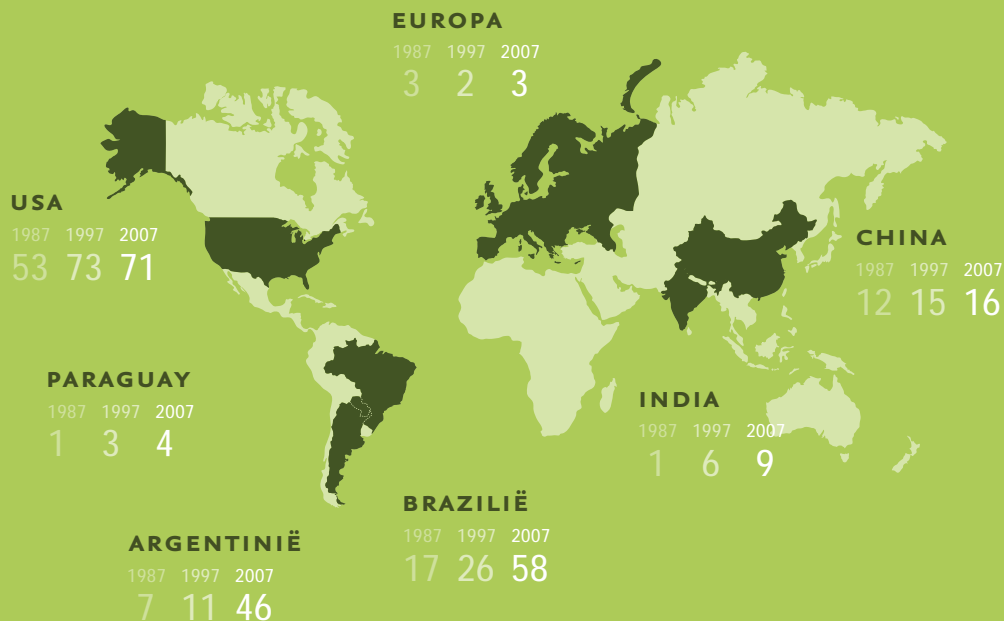
De meest herkenbare sojaproducten zijn voedingsproducten zoals sojamelk, ketjap, tofoe en andere vleesvervangers. Toch wordt voor dergelijke voedingsmiddelen maar 6% van de wereldproductie van sojabonen gebruikt, vooral in Azië. Het grootste deel van de sojabonen wordt namelijk 'gecrusht' (uitgeperst), met als resultaat sojameel en sojaolie.

Het meel dat bij dit persen overblijft, is een zeer voedzaam ingrediënt van veevoer. De belangrijkste reden van het feit dat de mondiale vraag naar soja al decennia een sterk stijgende lijn vertoont, is dan ook dat er wereldwijd steeds meer vlees, zuivel en eieren wordt geconsumeerd. Sojameel wordt verder bijvoorbeeld gebruikt voor noodles, babyvoeding, meel en ontbijtgranen. Lecithine, dat uit sojameel gewonnen wordt, wordt gebruikt om bijvoorbeeld chocolade zacht te houden.

De sojaolie die uit de sojabonen wordt geperst, komt terecht in levensmiddelen zoals bakolie, mayonaise, margarine, sauzen, soepen en dressings, maar ook in producten van banketbakkerijen, kant en klaarmaaltijden, (graan-) producten, zoutjes, koek, snoep en ijs en andere desserts. Sojaolie wordt ook gebruikt in cosmetische producten, wasmiddelen en industriële producten. Soja komt dus vooral in voeding terecht maar wordt in toenemende mate in biodiesel verwerkt.

MONDIALE SOJA TEELT 1987 1997 2007

IN 1.000.000 TON SOJABONEN

TOTAAL (INCL OVERIGE LANDEN)

1987	1997	2007
100	144	216

SOJAHANDEL WERELDWIJD

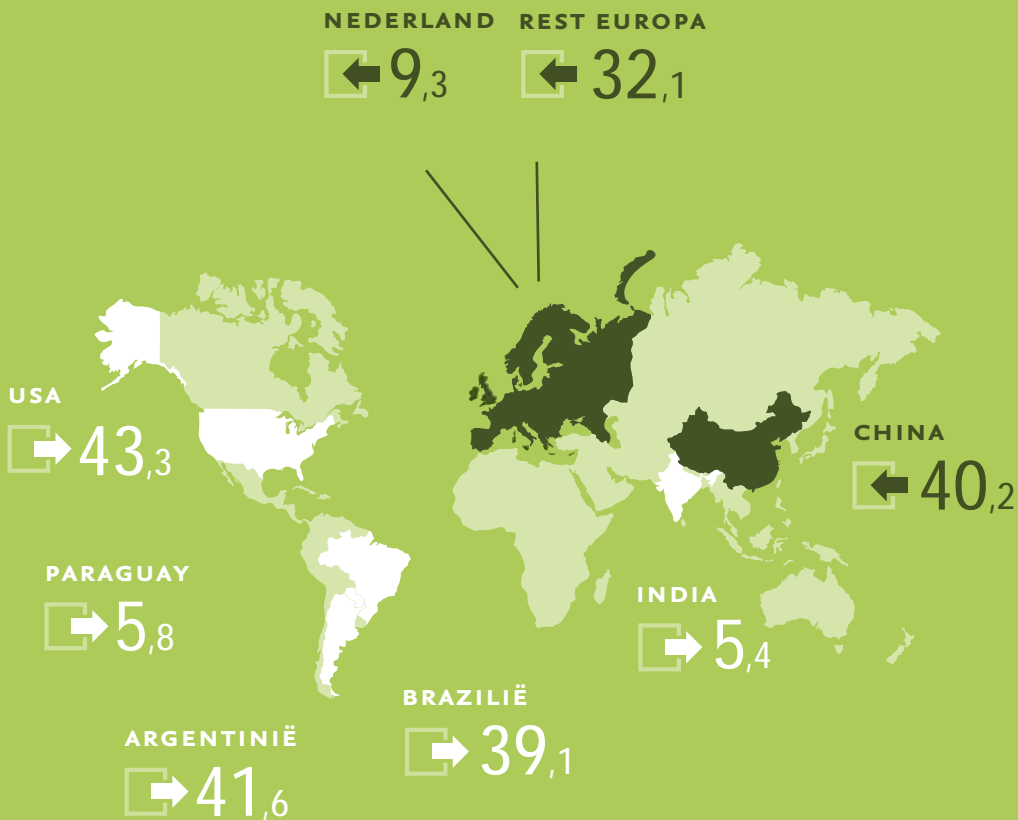
De sojaketen begint met de teelt van de sojaboon op zowel grote (50.000 hectare) als hele kleine (1 hectare) boeren-bedrijven. De handel in en verwerking van sojabonen wordt wereldwijd gedomineerd door vier multinationale ondernemingen: Archer Daniel Midlands (ADM), Bunge, Cargill en Louis Dreyfus. De veevoerindustrie koopt sojameel doorgaans via inkoopkantoren van deze en andere grote handelaars. Het veevoer wordt door veehouders gevoerd aan hun varkens, runderen en kippen voor de productie van vlees, zuivel en eieren. In deze keten zijn ook slachterijen, melkfabrieken en andere verwerkende bedrijven betrokken. Sojameel en -olie wordt ook verwerkt in de voedingsmiddelen- en de cosmetica-industrie, waarin multinationale ondernemingen als Unilever, Danone, Procter & Gamble, Kraft en Nestlé een grote rol spelen.

China en de Europese Unie zijn de belangrijkste importeurs van soja in de wereld. China was in 2008 met een import van 40 miljoen ton goed voor ruim een kwart van de wereldwijde importen. De economische en demografische ontwikkeling van dit land heeft de behoefte aan sojameel (voor veevoer) en sojaolie (als bak- en frituurolie) de afgelopen jaren sterk vergroot.

Met een import van 41 miljoen ton is de EU nummer 1 op de mondiale sojamarkt. De EU importeert relatief veel sojameel, dat tot veevoer verwerkt wordt. Nederland is goed voor ruim een vijfde van de Europese soja-importen en binnen de EU de grootste importeur van sojabonen en sojameel. Van alle landen ter wereld is Nederland dus na China de grootste importeur van soja!

SOJA EXPORT & IMPORT WERELDWIJD 2008

IN 1.000.000 TON SOJABONEN, -MEEL EN -OLIE

NEDERLANDSE IMPORT

Ongeveer 22% van de Europese soja-importen loopt via de havens van Amsterdam en Rotterdam. Nederland is dus een belangrijke schakel in de Europese sojaketen, waar soja verhandeld en verwerkt wordt. In Nederland staan twee soja-verwerkingsfabrieken (*crushing plants*), eigendom van twee van de grootste sojahandelaren in de wereld: een fabriek van ADM in Rotterdam en een fabriek van Cargill in Amsterdam.

Van de naar Nederland geïmporteerde sojabonen (3,9 miljoen) werd 75% in deze fabrieken gecrusht en 25% direct geëxporteerd, grotendeels naar landen binnen Europa. Zowel van het sojameel als van de sojaolie die in Nederland beschikbaar kwam (door directe import en door het crushen van sojabonen) werd 60% geëxporteerd, grotendeels naar Duitsland en België. Daarnaast zijn Polen en het Verenigd Koninkrijk belangrijke bestemmingen voor sojameel.

Nederland importeert sojabonen voornamelijk uit Brazilië en de Verenigde Staten. Daarnaast wordt veel sojameel geïmporteerd, vooral uit Argentinië en Brazilië, en een beperkte hoeveelheid sojaolie uit Brazilië. De totale import van Nederland is 9,27 miljoen ton soja (sojabonen, -meel en -olie bij elkaar). Voor het telen van deze door Nederland geïmporteerde soja is in de herkomstlanden 32.000 km² nodig – wat vergelijkbaar is met de landoppervlakte van Nederland.

NEDERLANDSE IMPORT 2008

IN 1.000 TON SOJABONEN, -MEEL EN -OLIE

BENODIGD OPPERVLAKTE

OM DE GEIMPORTEERDE SOJA TE TELEN

NEDERLAND

IMPORT

9.267

NEDERLAND

OPPERVLAKTE

33.883 ^{KM²}

BENODIGD AREAAL

32.000 ^{KM²}

USA

1.164

PARAGUAY

265

ARGENTINIË

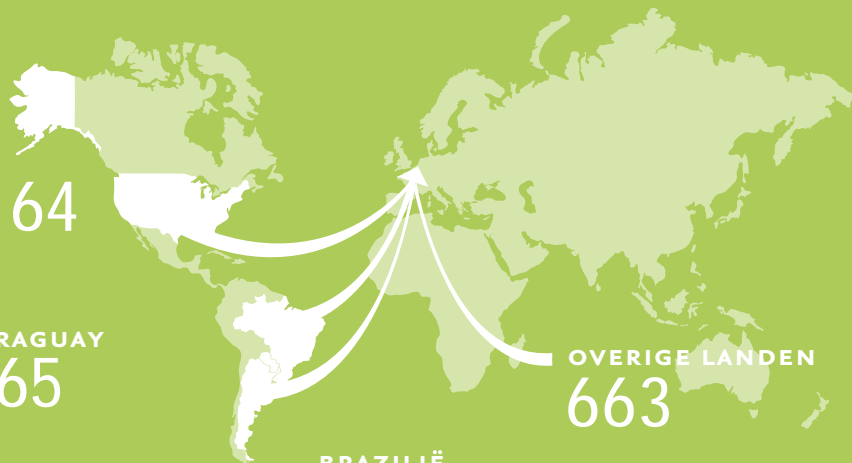
2.536

BRAZILIË

4.639

OVERIGE LANDEN

663

SOJABEWERKING

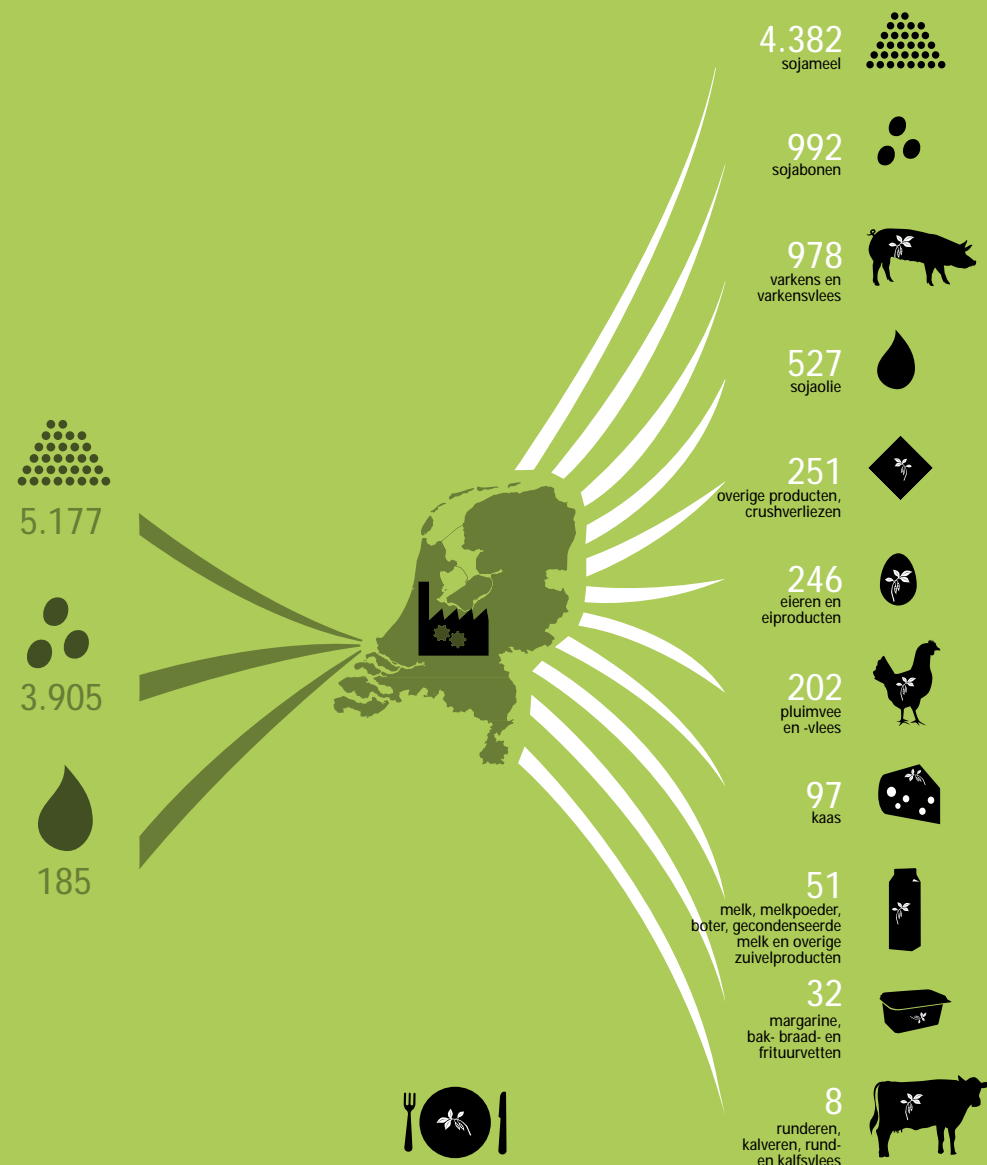
Van de 9,27 miljoen ton soja die in Nederland geïmporteerd wordt, wordt het grootste deel weer geëxporteerd. Voor een groot deel gaat het om rechtstreekse doorvoer, maar veel soja wordt eerst verder verwerkt in andere producten. Sojabonen worden gecrusht, omgezet in sojameel en -olie. Het sojameel wordt verwerkt in veevoer en gebruikt om vlees, zuivel en eieren te produceren. De producten die deze bewerkingsstappen opleveren, worden voor een groot deel ook weer geëxporteerd.

In 2008 werd ongeveer 7,77 miljoen ton soja direct of indirect door Nederland weer geëxporteerd: 60% zonder enige verwerking, 4% na crushing tot sojameel en sojaolie en 20% na verwerking tot veeteelt- en voedingsproducten. Deze soja werd dus niet in Nederland, maar vooral in andere Europese landen geconsumeerd. Belangrijke producten voor de Nederlandse export zijn sojameel, varkens en varkensvlees, kippen, kippenvlees en eieren.

Bij elkaar wordt 3,3 miljoen ton soja (36% van de import) verwerkt tot veeteelt- en voedingsproducten, voor consumptie in Nederland en voor export. Aan de sojadoorvoer door Nederland en aan de verwerking tot veeteelt- en voedingsproducten voor de binnenlandse en exportmarkten, verdienen Nederlandse bedrijven geld. Zij zijn er dan ook medeverantwoordelijk voor dat de soja die door hun handen gaat op een verantwoorde manier geteeld is.

SOJASTROMEN DOOR NEDERLAND 2008

IN 1.000 TON SOJAMEEL, -BONEN EN -OLIE

IMPORT

9.267

CONSUMPTIE

1.436

EXPORT

7.766

SOJA CONSUMPTIE

In Nederland zijn meer dan 100 veevoerbedrijven actief, die jaarlijks ongeveer 13 miljoen ton veevoer produceren, met diverse grondstoffen waaronder sojameel. Het sojagehalte in verschillende soorten veevoer ligt tussen de 10% en 30%, samen goed voor 2,9 miljoen ton. Daarmee is zo'n 95% van het voor verwerking beschikbare sojameel uiteindelijk bestemd voor veevoer. De varkens- en pluimveesector gebruiken daarvan het grootste deel voor de productie van varkensvlees, kippenvlees en eieren.

De voedingsmiddelenindustrie speelt op twee manieren een rol in de sojaketen. Ten eerste worden sojaolie en sojabonen rechtstreeks in verschillende voedingsmiddelen verwerkt en ten tweede speelt de voedingsmiddelenindustrie een belangrijke rol bij het verwerken van een deel van de Nederlandse veeteeltproducten - vlees, eieren en zuivel - tot allerlei samengestelde producten als snacks, kant-en-klaarmaaltijden, soep en bakkersproducten.

Van de sojaolie die beschikbaar is in Nederland wordt ongeveer 39% verwerkt in margarine en bak- en braadvetten, 26% in andere voedingsmiddelen, 27% in veevoer en 8% in technische producten (zoals zeep, smeermiddelen en biodiesel). Tenslotte verwerkt de voedingsmiddelenindustrie een heel klein deel van de sojabonen in producten als tofoe, sojaburgers en sojamelk (categorie 'overige producten').

Voor de Nederlandse consumptie van veeteelt- en voedingsproducten was 1,44 miljoen ton sojameel en sojaolie nodig. Dat staat gelijk aan ongeveer 1,20 miljoen ton sojabonen. Voor de teelt daarvan was in de herkomstlanden een areaal van ongeveer 4.616 km² nodig. Dat komt ongeveer overeen met de landoppervlakte van de provincie Noord-Brabant.

CONSUMPTIE IN NEDERLAND & BENODIGD AREAAL 2008

IN 1.000 TON

STANDAARDEN VOOR VERANTWOORDE SOJA

De bezorgdheid van maatschappelijke organisaties over de gevolgen van de sterk groeiende sojateelt heeft de afgelopen jaren geleid tot diverse certificeerbare standaarden voor verantwoorde soja. Daarnaast zijn er verschillende netwerken en overleggen ontstaan waarin overheidsorganisaties, bedrijven en maatschappelijke organisaties participeren. Ook zijn er bij Nederlandse bedrijven programma's ontwikkeld, vaak in samenwerking met maatschappelijke organisaties, om soja in te gaan kopen die is gecertificeerd volgens een of meerdere van onderstaande standaarden voor verantwoorde soja.

Telers van biologische soja baseren zich op de regels voor biologische landbouw. Voor de biologische landbouw mogen geen chemische bestrijdingsmiddelen, kunstmest of genetisch gemodificeerde organismen worden gebruikt, maar alternatieve middelen en wisselteelt om de ziektedruk te verlagen.

EcoSocial is een nieuw keurmerk van het *Instituto Biodinâmico for Rural Development (IBD)* in Brazilië. Naast criteria voor biologische landbouw zijn ook Fairtrade criteria in dit systeem opgenomen.

Het idee van de Fairtrade/Max Havelaar standaard is dat eerlijke prijzen en andere gunstige handelsvoorwaarden ruimte creëren voor economische versterking van kleine producenten, sociale vooruitgang en milieuverbetering. Voor soja geldt tevens dat de aangesloten boeren geen gebruik mogen maken van genetisch gemodificeerde soja.

De ProTerra standaard is gebaseerd op de Basel Criteria voor Verantwoorde Sojaproductie, uit 2004, waarin veel aandacht is voor ontbossing en landrechten. Bij deze standaard mag ook geen gebruik worden gemaakt van genetisch gemodificeerde soja.

De certificering niet genetisch gemodificeerd (GMO-vrij) (Hard Identity Preserved) duidt aan dat in de gehele keten geen genetisch gemodificeerde soja is gebruikt. Deze soja kan verder op conventionele wijze geteeld worden: er zijn geen sociale- of milieucriteria aan dit label verbonden.

De Ronde Tafel over Verantwoorde Soja (Round Table on Responsible Soy, RTRS) is een internationaal platform waarin soja-producenten, handelaren, verwerkende industrie, banken en maatschappelijke organisaties samenwerken om duurzaamheidscriteria voor de mondiale sojateelt te ontwikkelen. Omdat de standaard nog niet af is, wordt het nog niet vergeleken met de andere standaarden in de tabel hiernaast.

OVERZICHT VAN CRITERIA BIJ DE DIVERSE STANDAARDEN

criteria	biologisch	ecosocial	fair trade	gmo-vrij	proterra
Sociaal-economische criteria (arbeidsomstandigheden)	O	✓	✓		✓
Sociaal-economische criteria (eerlijke handel)		✓	✓		
Gezinslandbouw	O	O	O		
Milieucriteria	✓	✓	O		✓
Biologisch(-dynamisch)e landbouwmethode	✓	✓	O		O
Geen gebruik van genetisch gemodificeerde soja	✓	✓	✓	✓	✓
Geen conversie van HCVA* en Amazonebos			✓		✓
Hoeveelheid in Nederland in 2008 in tonnen	11.200	500	0	48.840	72.350
Deel van in Nederland verwerkte verantwoorde soja	8,4%	0,4%	0%	36,8%	54,4%

*High Conservation Value Areas

O = optioneel, het is niet nodig voor certificering

✓ = vereist voor certificering

SOJA IN VOEDINGSKETENS

In deze barometer buigen wij ons over de vraag: hoe groot is het aandeel verantwoorde en gecertificeerde soja dat in 2008 in Nederland verwerkt, geconsumeerd of verhandeld werd.

De belangrijkste soja-importeurs in Nederland - ADM, Bunge, Cargill en Cefetra – geven onvoldoende cijfers om deze vraag in detail te kunnen beantwoorden. De bedrijven geven weinig informatie over hun afnemers, zodat alleen in grote lijnen in kaart te brengen is in welke voedingsproducten de soja uiteindelijk is verwerkt. Gesprekken met de grote slachterijen in Nederland en met een aantal voedingsmiddelenproducenten leverde wel aanvullende informatie op. In combinatie met beschikbare gegevens kon voor een aantal productgroepen worden ingeschat hoeveel verantwoorde soja verwerkt is in de productieketens.

De meest gebruikte standaarden in Nederland zijn ProTerra en niet genetisch gemodificeerd (GMO-vrij). Binnen de productgroepen, vlees, zuivel en eieren is het percentage verantwoorde soja bij zuivel het hoogst: ruim 5%. Afgezet tegen de 3,3 miljoen ton soja die in Nederland verwerkt wordt in voedingsproducten, komt het gemiddelde percentage van alle productgroepen niet boven de 4% uit. Een zorgwekkend laag aandeel van de soja die in Nederland verwerkt wordt is dus verantwoord te noemen.

De resultaten van een aantal programma's voor verbetering van de sojateelt zijn pas te zien in een volgende editie van deze Barometer. Dit onderzoek neemt het jaar 2008 als een nulmeting.

Voorbeelden van bedrijven die in 2008 daadwerkelijk verantwoorde soja in hun producten verwerkten:

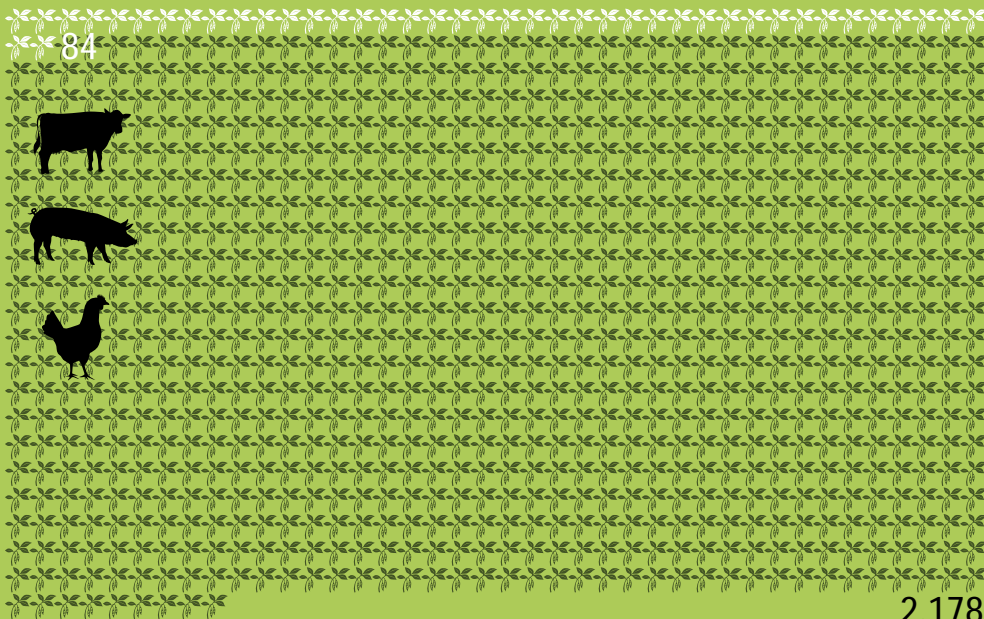
- Biologische kippenvlees in supermarkten (i.e.g. Albert Heijn)
- Kippenvlees voor Europese McDonalds restaurants
- Zuivelproducten met Campinamerk
- Guliker en Roodbol Zonnebloemei
- Kwetters' 4 Granen ei
- Natuurfarm De Boed eieren
- Biologische eieren
- Sojaproducten van Alpro Soya
- Biologische sojaproducten met Provamelmerk

Standaarden die hierin werden toegepast waren ProTerra, biologisch en EcoSocial.

GECERTIFICEERDE SOJA IN NEDERLAND 2008

TOTALE BENODIGDE HOEVEELHEID SOJA VOOR CONSUMPTIE EN EXPORT

PER PRODUCTGROEP / AANDEEL VERANTWOORDE SOJA IN 1.000 TON

CONCLUSIE

Wereldwijd werd 211,6 miljoen ton soja geoogst in 2008, afkomstig van een totaal areaal van 95 miljoen hectare. De Verenigde Staten, Brazilië, Argentinië en China zijn de belangrijkste productielanden en, behalve China, ook de belangrijkste exporteurs. China is behalve een belangrijk productieland ook de grootste importeur van sojabonen. De Europese Unie is goed voor 29% van de mondiale import van sojabonen, -meel en -olie, waarbij Nederland binnen de Europese Unie de grootste importeur is.

Nederland importeert soja vooral uit Brazilië, de Verenigde Staten en Argentinië. In totaal importeerde Nederland 9,27 miljoen ton soja (bonen, meel en olie), wat overeenkomt met 22% van de Europese importen. Voor het telen van deze door Nederland geïmporteerde soja is in de herkomstlanden 32.000 km² nodig - ongeveer de landoppervlakte van Nederland.

Voor de productielanden heeft de sojateelt en -handel grote economische voordelen: de soja-export is een belangrijke deviezenbron. Maar het groeiende soja-areaal, vooral in Zuid-Amerika, heeft de afgelopen jaren geleid tot ontbossing en verlies van biodiversiteit, tot sociaal-economische problemen voor de oorspronkelijke bevolking van de groeigebieden op het gebied van gezondheid en voedselzekerheid. Betrokken bedrijven moeten een oplossing zoeken voor deze problemen. Dat kan door vermindering van consumptie van dierlijke eiwitten, het vervangen van soja in veevoer door alternatieven en het verbeteren van sojateelt.

Er zijn minimaal zes standaarden voor verantwoorde soja: biologisch, EcoSocial, Fairtrade, niet genetisch gemodificeerd (GMO-vrij), ProTerra en (in ontwikkeling) Ronde Tafel over Verantwoorde Soja (RTRS). De sojateelt moet aan bepaalde criteria voldoen voordat de boer of boerencoöperatie, na controle door een onafhankelijke partij, een van deze certificaten krijgt. >>

CONCLUSIE

Op dit moment is het aandeel in de mondiale sojaoogst dat volgens deze standaarden wordt gecertificeerd minimaal en moet er hard gewerkt worden om dit aandeel te verhogen.

In Nederland hebben verschillende partijen het initiatief genomen om de teelt van verantwoorde soja te stimuleren. Maatschappelijke organisaties maken afspraken met bedrijven om verantwoorde soja in te kopen en adviseren hen daarbij.

In 2008 is naar schatting 133.000 ton verantwoorde soja in Nederlandse voedingsketens verwerkt: ruim 70.000 ton ProTerra soja, bijna 50.000 ton niet genetisch gemodificeerd (GMO-vrij) soja en ongeveer 12.000 ton biologische en EcoSocial soja. Dit zijn, zoals aangegeven, schattingen.

Van de 3,3 miljoen ton soja die in totaal in Nederlandse voedingsketens werd verwerkt - in producten voor de Nederlandse markt én in exportproducten - is in 2008 slechts 4% verantwoord. De sojacoalitie spoort de voedingsmiddelenindustrie en haar toeleveranciers aan om aan te geven op welke wijze zij dit percentage de komende 5 jaar substantieel gaan verhogen.

Voor meer informatie en berekeningen zie: Sojabarometer 2009, Een onderzoeksrapport voor de Nederlandse sojacoalitie, Profundo, Amsterdam, oktober 2009.

Hieronder volgen de meest gebruikte bronnen in dit rapport:

- Statistisch Jaaroverzicht 2008, *Productschap Zuivel*, 5 juni 2009
- Industrial compound feed production, *FEFAC*, Brussel, juni 2009
- Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen CBS Statline, juni 2009
- Jaaroverzicht Vee, Vlees en Eieren in Nederland 2009, *De Productschappen Vee, Vlees en Eieren*, 19 mei 2009
- Factsheet Responsible Soy, *Nederlandse sojacoalitie*, 15 mei 2009
- Oil World Annual 2009, *ISTA Mielke*, Hamburg, Mei 2009
- Factsheet Soy 2009, *Productschap MVO*, Rijswijk, April 2009
- Veevoedertabellen, *Statistische informatie Productschap Veevoer*, 16 december 2008
- GM related sustainability: impacts, risks and opportunities of soy production in Latin America, *P.S. Bindraban e.a., Plant Research International*, WUR, Wageningen, oktober 2008
- GM-sojaolie in Nederlandse voedingsmiddelen, Een onderzoeksrapport voor Greenpeace Nederland, *Profundo*, Castricum, oktober 2007
- Sojahandel- en ketenrelaties - Sojaketens in Brazilië, Argentinië en Nederland, *S. van Berkum et al, LEI*, Den Haag, Oktober 2006
- To prevent the worst to happen - Options to mobilise Dutch companies to invest in and source responsible soy, A strategy paper prepared for WWF Netherlands, *Profundo / AIDEnvironment*, Amsterdam, oktober 2006
- Soja Doorgericht, De schaduwzijde van een wonderboon, *Nederlandse sojacoalitie*, Amsterdam, februari 2006

uitgave

Nederlandse sojacoalitie 2009 tekst

Profundo: Annie Herder;

Both ENDS: Tamara Mohr;

Solidaridad: Gert van der Bijl;

en Fairfood International:

Evelien van Wijk, Emma Herman research

Profundo: Jan Willem van Gelder,

Annie Herder

ontwerp en grafieken

Tegenwind grafisch ontwerp bureau,

Roelant Meijer

drukkerwerk

Drukkerij Mostert & van Onderen!

De sojacoalitie bestaat uit tien

Nederlandse organisaties: Both ENDS,

Cordaid, Fairfood International, ICCO/

Kerkinactie, IUCN Nederlands Comité,

Milieudefensie, Oxfam Novib, Solidaridad,

Stichting Natuur en Milieu en Wereld

Natuur Fonds

secretariaat

Nederlandse sojacoalitie

contactpersoon: Tamara Mohr

telefoon: 020 - 6230823

e-mail: nsc@bothends.org

www.bothends.org

www.sojacoalitie.nl

WWW.SOJACOALITIE.NL